

ALEJA POCHODÓW – REPREZENTACYJNA ARTERIA NOWEGO, SOCREALISTYCZNEGO MIASTA BIAŁYSTOK

Agata Szmitkowska

Wydział Architektury, Politechnika Białostocka, ul. Grunwaldzka 11/15, 15-893 Białystok
E-mail: a.szmitkowska@pb.edu.pl

PARADE AVENUE – A REPRESENTATIVE THOROUGHFARE OF A NEW SOCIALIST CITY OF BIALYSTOK

Abstract

The process of reconstructing existing, war-damaged buildings and creating spatial development plans provided post-war authorities with an excellent opportunity to introduce to future city landscapes new elements which would enhance the governing party's events and would emphasize the significance of some edifices. A great number of these elements were incorporated in accordance with the planning programme and were rather obligatory. The so-called parade avenues were a prime example of such a compulsory element. They provided a backdrop to one of the most significant party rituals- the May Day parade. The route of Białystok "Parade Avenue" was set out by the planners at the end of the 1940s. Its detailed shape was defined by Stanislaw Bukowski in his project in 1950. The creation of "Parade Avenue" had the effect of extending a central zone of the city from the historical Kosciuszko Square to the South. By the late 1950s a great number of very important public utility buildings had been erected along the avenue, which proves its exceptional centre-creative character. Socialist realism is represented by the aforementioned "House of the Party" as well as the edifice of the Voivodship Court and "The House of Trade Unions", and the edifice of the State Teaching Hospital (the so-called "Giant"). However finally, neither the urban form of the street nor the buildings that front onto it, which were originally intended as the backdrop to the celebrations of the Workers' Day, got the shape intended by the authors of the 1950s concept. The architecture of the buildings had gradually been freed from the connection with the function they served until the transition from socialism to democracy. With time the street lost its propagandist character and evolved in the direction of modernism.

Streszczenie

Odbudowa oraz tworzenie planów zagospodarowania przestrzennego stały się dla powojennych władz okazją do wprowadzenia do krajobrazu przyszłych miast nowych elementów, służących oprawie ważnych partyjnych wydarzeń oraz podkreśleniu rangi niektórych gmachów. Wiele z tych elementów było inkorporowanych programowo i miało niejako status obowiązujący. Taki charakter miały między innymi tzw. aleje pochodów, stanowiące scenerie dla jednego z najważniejszych partyjnych rytuałów – pierwszomajowego marszu. Przebieg białostockiej „Alej Pochodów” został wyznaczony przez planistów pod koniec lat czterdziestych XX wieku, a jej szczegółowy kształt określił w swoim projekcie Stanisław Bukowski w roku 1950. Wykształcenie „Alej Pochodów” rozszerzyło strefę centralną miasta z historycznego Rynku Kościuszki w kierunku południowym. Do końca lat pięćdziesiątych XX wieku wzniesiono wzdłuż Alei dużo ważnych w strukturze miasta budynków użyteczności publicznej, co świadczy o jej wyjątkowym centrotwórczym charakterze. Czasy socrealizmu reprezentują tu, oprócz „Domu Partii”, gmach Sądu Wojewódzkiego, „Dom Związkowca” oraz gmach Państwowego Szpitala Klinicznego – tzw. Gigantu. Jednak ostatecznie ani urbanistyczny kształt ulicy, ani jej zabudowa, jako oprawa dla obchodów Święta Pracy, nie uzyskały kształtu zamierzonego przez autorów koncepcji z lat pięćdziesiątych XX wieku. Jej architektura, stopniowo oswobodzana od wzajemnego związku z pełnioną przez nią aż do czasu przełomu ustrojowego funkcją, wraz z upływem lat traciła swój propagandowy pierwiastek i ewoluowała w kierunku modernizmu.

Keywords: architecture; parade avenue; socialist realism; street

Słowa kluczowe: architektura; aleja pochodów; socrealizm; ulica

WPROWADZENIE

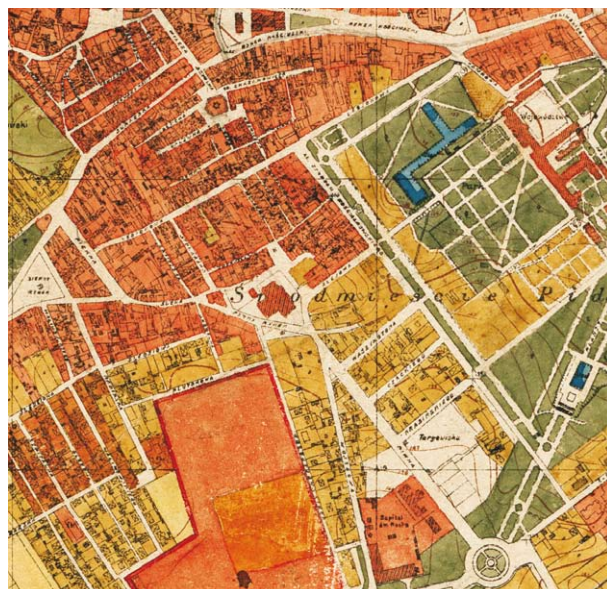
Odbudowa oraz tworzenie planów zagospodarowania przestrzennego po zakończeniu drugiej wojny światowej stały się dla władz okazją do wprowadzenia do krajobrazu polskich miast nowych elementów, jak: wyraziste w kompozycji i sylwecie reprezentacyjne centra administracyjne, kulturalne, handlowe, śródmiejskie osiedla robotnicze itp. Przeprojektowane śródmieścia miały stanowić tło życia społecznego, służyć oprawie ważnych partyjnych wydarzeń i widowisk. Na nowo rozplanowane przestrzenie miały się stać konkurencyjne w stosunku do dawnych, przez wieki wykształconych ważnych punktów w śródmiejskich strukturach, których wyznacznikami były często obiekty architektury doby przedsocjalistycznej, nie do końca wpisujące się w aktualną wizję idealnego miasta, jak kościoły, pałace, wystawne kamienice itp. Realizacja powojennych projektów, zwykle nie liczących się z architektoniczno-urbanistycznym kontekstem lub też wyraźnie z nim polemizujących, wywarła destrukcyjny wpływ na stanątkę tkankę miejską.

Wiele z nowych elementów było inkorporowanych programowo i posiadało niemal status obowiązujący. Taki charakter miały między innymi tzw. aleje pochodów, stanowiące scenerie dla jednego z najważniejszych partyjnych rytuałów – pierwszomajowego marszu. Architektura jako obudowa ulic i związanych z nimi placów przeznaczonych na ludowe pochody i manifestacje stała się kluczowym środkiem wyrazu w kreowaniu tych jakże ważnych ideologicznie przestrzeni miejskich.

Idea stworzenia „miejsca masowych pochodów i demonstracji”, jako swego rodzaju „ludowego forum”, realizowana była w wielu ważniejszych miastach powojennej Polski. Przyświecała ona między innymi projektantom warszawskiej Marszałkowskiej Dzielnicy Mieszkaniowej, gdzie znalazła wyraz w ukształtowaniu zabudowy poszerzonego odcinka ulicy Marszałkowskiej, a szczególnie w stanowiącej jego zakończenie od strony południowej, jedynej w swoim rodzaju przestrzeni placu centralnego (obecnego Placu Konstytucyjnej)¹. W Łodzi planowano utworzenie szerokiej, centralnej alei Stalina, prostopadłej do ulicy Piotrkowskiej wraz z odmienionym poprzez monumentalne gmachy użyteczności publicznej placem Zwycięstwa na jednym z jej krańców. Miało to być miejsce „łódzkich defilad

i wieców”². W Poznaniu wprowadzano w życie socrealistyczne wizje ulicy Święty Marcin jako ważnej części większego założenia śródmiejskiego, poszerzonej, „wyposażonej” w nową zabudowę, w tym w gmach Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej³. Szeroka katowicka aleja pochodów (obecnie Aleja Korfańskiego, a w czasach socrealizmu ulica Armii Czerwonej) przebiegała na osi północ-południe. Również przestronne aleje Nowej Huty projektowane były z myślą o ludowych pochodach. Przytłaczająca przestrzeń długiej i szerokiej ulicy, obudowanej monumentalnymi gmachami, była idealna dla zbiorowości ludzi, jednak nieadekwatna do skali i percepcji pojedynczego człowieka.

1. KONCEPCJE URBANISTYCZNE

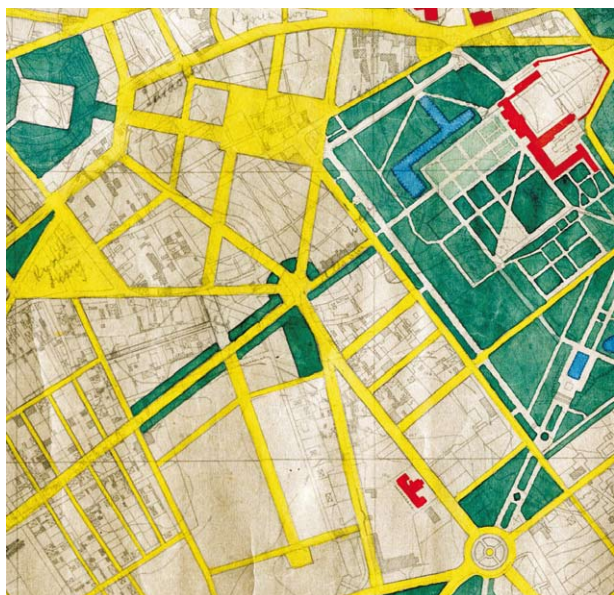
Ryc. 1. Tłoczek I. (30 XI 1938, Białystok), Oprac.: Zarząd Miejski w Białymstoku, Biuro Planu Zabudowania, *Stan użytkowania* (fragment). Oryginał w zasobie Departamentu Urbanistyki Urzędu Miejskiego w Białymstoku

Również Białystok jako stolica województwa uzyskać miał prestiżową, wielkomiejską arterię. Jej zaczątki odnaleźć można w zaprezentowanych w maju 1946 roku na konferencji w Urzędzie Wojewódzkim efektach pracy nad planem zagospodarowania przestrzennego Białegostoku podjętej przez dwóch projektantów – Stanisława Bukowskiego i Leszka T. Dąbrowskiego. Odn-

¹ W. Baraniewski (2010), *Architektura Warszawy w czasach stalinowskich. Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa – symboliczny kamuflaż*. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. LV, z. 3, s. 49-64.

² A. Sumorok (2010), *Architektura i urbanistyka Łodzi okresu realizmu socjalistycznego*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa, s. 114-116.

³ P. Marciniak (2009), *Architektura i urbanistyka Poznania w latach 1945-1989 na tle doświadczeń europejskich*, Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań, s. 47-52, 75-88.

Ryc. 2. Bukowski S. (Białystok, 1946), Szkic projektu sieci ulicznej śródmieścia Białegostoku (fragment). Oryginał w Archiwum Państwowym w Białymstoku. Akta Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku, sygnatura 2687

lezione niedawno *Szkic projektu sieci ulicznej śródmieścia Białegostoku* autorstwa Bukowskiego – to jedyny znany obecnie rysunek wchodzący w skład tego opracowania⁴. Koncepcja nawiązywała do barokowej tradycji Białegostoku oraz do urbanistycznych tendencji lat trzydziestych XX wieku. Centrum charakteryzować miała sieć placów powiązanych ze sobą odchodzącymi od nich promieniście ulicami⁵. Jednym z takich placów, niewielkim, półokrągłym w kształcie, położonym na miejscu Rynku Rybnego, została podkreślona od strony południowo-zachodniej główna oś barokowa rezydencji Branickich. Plac ten, jak również istniejące przy parku rondo, stanowiły dwa bieguny ulicy Pivnej – w przyszłych projektach dwa charakterystyczne punkty przebiegu białostockiej „Alei Pochodów” (ryc. 2). Dzielnica reprezentacyjna powstać miała w bezpośredniej bliskości historycznego rynku. Ta pierwsza powojenna próba projektowa nie doczekała się fazy realizacyjnej. W 1947 roku zdecydowano się powrócić do założeń planu zabudowy miasta z lat 1938-1939 sygnowanego przez Ignacego Felicjana Tłoczka (ryc. 1). Jego aktualizacją zajęli się wkrótce Ignacy Tłoczek oraz Stefan

Zieliński. Ukończony w 1948 roku projekt zakładał między innymi „związanie zespołu pałacowo-ogrodowego Branickich z układem przestrzennym centrum miasta”⁶. Główną oś barokową założenia podkreślono na odcinku od dzielnicy Bojary na północnym-wschodzie, poprzez przedwojenną ulicę Alejową i Rynek Rybny, do dawnych Chanajek na południowym-zachodzie. Miała się ona krzyżować z szeroką arterią, którą była *de facto* przeprojektowana i przedłużona w obu kierunkach ulica Pivna. W miejscu przecięcia się osi barokowej i osi ulicy Pivnej, na miejscu półokrągłego placu z planu autorstwa Bukowskiego, projektanci zamierzali „rozerwać” zabudowę Pivnej, a nawet uformować ją na kształt bramy do podłużnego placu zaprojektowanego na zakończeniu osi kompozycyjnej wywiedzionej z czasów baroku. Budynki stanowiące obudowę placu oraz ulicy na odcinku od istniejącego ronda przy parku do ulicy Surażskiej (obecnie Suraska), miały tworzyć zwarty ośrodek administracyjno-kulturalny o skali stolicy prowincji⁷. Zarysowała się tendencja do separacji nowego administracyjnego ośrodka od historycznego centrum, jakim był Rynek Kościuszki (ryc. 3).

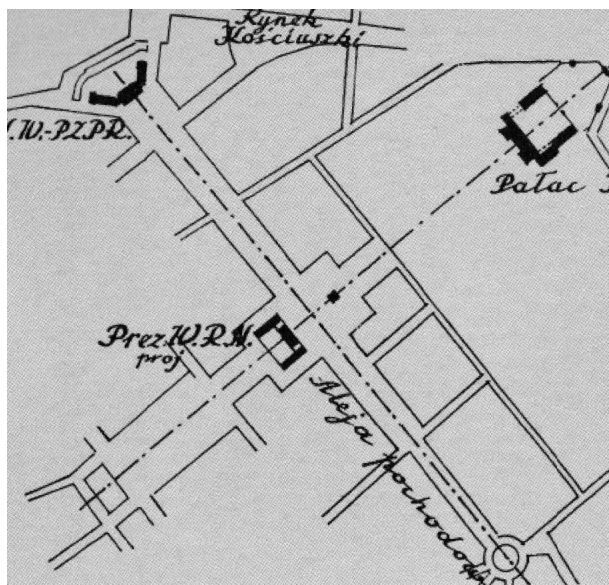
Ryc. 3. Zieliński S., Tłoczek I. (1948, Warszawa), Główne założenia planu generalnego miasta (fragment), [w:] *Miasto wojewódzkie Białystok. Program ogólnego planu zagospodarowania przestrzennego*. Oryginał w zasobie Departamentu Urbanistyki Urzędu Miejskiego w Białymstoku

⁴ Oryginał w Archiwum Państwowym w Białymstoku. Akta Urzędu Wojewódzkiego w Białymstoku, sygnatura 2687.

⁵ M. Dolińska (2008), *Utracone dziedzictwo i wizje nowego miasta*, [w:] *Białystok nie tylko kulturalny. Okres powojenny. Lata 1944-46*, Instytut Wydawniczy Kreator, Białystok, s. 81-105.

⁶ M. Dolińska (2008), *Utracone dziedzictwo i wizje nowego miasta*, [w:] *Białystok nie tylko kulturalny. Okres powojenny. Lata 1944-46*, Instytut Wydawniczy Kreator, Białystok, s. 81-105.

⁷ S. Zieliński, I. Tłoczek, (1948, Warszawa), *Główne założenia planu generalnego miasta* (fragment), [w:] *Miasto wojewódzkie Białystok. Program ogólnego planu zagospodarowania przestrzennego*, skala 1:10000. Oryginał w zasobie Departamentu Urbanistyki Urzędu Miejskiego w Białymstoku

Ryc. 4. Bukowski S. (1950), *Projekt gmachu K.W.-PZPR w Białymstoku. Orientacja*, [w:] S. Wicher (2009), *Życie architektury. Życie i twórczość Stanisława Bukowskiego (1904-1979)*, Studio Wydawnicze Unikat, Białystok, s. 117. Oryginał w Archiwum Uniwersytetu w Białymstoku

Szczegółowe rozwiązanie zabudowy całej ulicy Piwnej, zaproponował St. Bukowski w sporządzonym przez siebie w roku 1950 projekcie „Domu Partii”, nazywając tę nową arterię „Aleją Pochodów” (ryc. 4). „Dom Partii” miał być wzniesiony na zamknięciu osi Alei od strony centrum. Drugi kraniec osi alei miał pozostać w kształcie ronda – skrzyżowania ciągów pieszych, jezdnych, w tym głównej Alei Plant Miejskich. „Aleja Pochodów” była usytuowana prostopadłe do osi zespołu pałacowo-ogrodowego Branickich, dzielącej ją na dwie równe części. W miejscu przecięcia się obu osi Bukowski zaprojektował duży prostokątny plac, na którym zbudować miał w przyszłości, jakby *vis-a-vis* pałacu – gmach Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, umożliwiając tym samym wzajemny dialog między budynkami – symbolami dwóch różnych epok. Nawet kształt rzutu budynku prezydium jako nowego pałacu nawiązywać miał do barokowego układu siedziby szlacheckiej. Tak jak budynek prezydium WRN miał

stanowić kontrapunkt dla Pałacu Branickich, tak nowa oś urbanistyczna „Aleja Pochodów” prowokacyjnie pod kątem prostym przecięła oś barokowej kompozycji.

Planowana prestiżowa realizacja stała się jednym z celów inwestycyjnych planu sześcioletniego (1950-1955). W miejscowej prasie roztrząsano wizję nowej arterii: „*Jutro [tzn. w 1960 r. – przyp. autor] dumni z naszych wielkich osiągnięć manifestować będziemy swą radość i siłę w uroczystościach na Alei Pochodów, która stanowić będzie piękny akcent socjalistycznego miasta. Szeroka, o dwóch jezdniach, obudowana gmachami 5-kondygnacyjnymi, reprezentacyjna Aleja Pochodów – druga wspaniała oś naszego miasta będzie biegła od Domu Partii przez obecne tereny wystawowe i ulicę Piwną do Ronda Zwierzynieckiego. Aby aleja ta nabrała 'zamieszkałego' charakteru, przewiduje się oprócz wybudowania gmachów użyteczności publicznej, domy mieszkalne*”⁸. W sąsiedztwie „Domu Partii”, w wybudowanym parku dzielnicowym (obecnie Park Centralny) znajdować się miał w przyszłości obiekt o dużym znaczeniu kulturalnym – wówczas zwany Domem Kultury i Pałacem Dziecka, o którego przewidywanej budowie bardziej szczegółowo donosiła prasa w kolejnych latach⁹.

W 1953 roku idea powstania „Aleja Pochodów” była wciąż żywa: „*Obecnie, mając już skryształizowane ogólne założenia realizacyjne, opracowujemy poszczególne fragmenty rozbudowy miasta, jak (...) Aleję Pochodów*”. Według prognoz budowa Alei miała się rozpocząć najpóźniej w 1955 roku, a pierwszym obiektem nowej arterii miał być usytuowany w pobliżu „Domu Partii” obiekt kulturalny – wtedy zwany już Młodzieżowym Domem Kultury¹⁰. Pisano: „*Zaczynają zarysowywać się kontury przyszłej Alei Pochodów. Teren budowy jest niezwykle trudny, rumowiska po dawniej gęsto zbudowanych kamieniczkach, sterty uprzednio zwożonych gruzów. (...) Już w niedalekiej przyszłości na miejscu gruzów i szpetnych kamieniczek od Rynku Pogotowia Ratunkowego staną wspaniałe gmachy Alei Pochodów*”¹¹. Pod koniec roku 1953 Przewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej utrzymywał, że budowa śródmieścia na południe i południowy-zachód

skiego w Białymstoku. O analizowanych w niniejszym artykule planach zagospodarowania przestrzennego Białegostoku, pozostających w zasobie Departamentu Urbanistyki Urzędu Miejskiego w Białymstoku, pisali po raz pierwszy Piotr Firsowicz i Michał Chodorowski: P. Firsowicz, M. Chodorowski (2011), *Białystok w okresie przekształceń przestrzennych – idea urbanistyczna i jej realizacja. Opracowania urbanistyczne planów ogólnych Białegostoku w latach 1938-1958*, [w:] *Wpływ dorobku II-ej Rzeczypospolitej na urbanistykę i architekturę powojenną*, WSFiZ, Białystok, s. 637-655.

⁸ R. Klimaszewski (1952), *Białystok za osiem lat*, „Gazeta Białostocka” nr 246, s. 8.

⁹ R. Klimaszewski (1952), *Białystok za osiem lat*, „Gazeta Białostocka” nr 246, s. 8.

¹⁰ R. Klimaszewski (1953), *Białystok – miasto przyszłości*, „Gazeta Białostocka” nr 180, s. 6.

¹¹ „Gazeta Białostocka” 1953, nr 251, s. 5.

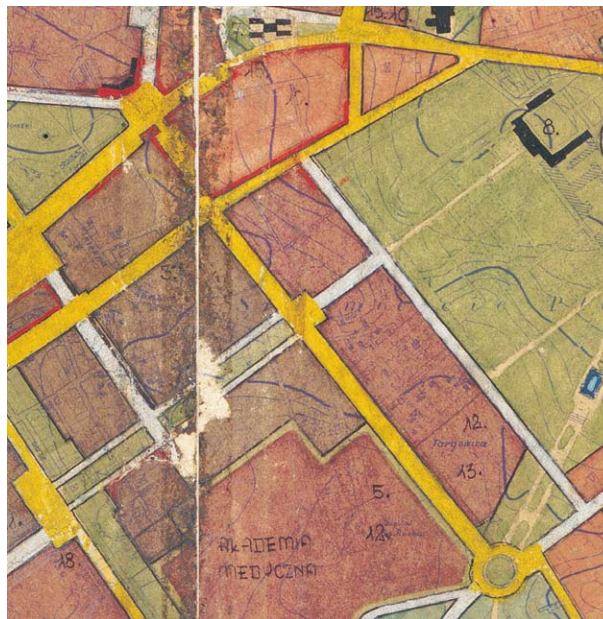
od ul. Stalina (obecnie ul. Lipowa) rozpoczęta zostanie w latach 1956-1960 i że będzie to centrum naszego miasta o prawdziwie socjalistycznym charakterze¹². Tak więc, niezależnie od śmiałych zapowiedzi, pod koniec 1953 roku ulica Piwna wciąż jeszcze nie była przedłużona. Obok „Domu Partii” i zabudowań szpitalnych wzniesionych wokół przeciwległego krańca przyszłej Alei, kolejną zaczęta jak dotąd znaczącą inwestycją była budowa, począwszy od 1953 roku, gmachu Sądu Wojewódzkiego.

Ryc. 5. Majcher H., Krzywiec M. (2 XII 1953), *Plan etapowy m. Białegostoku. Stan projektowany w roku 1960. Alternatywa* (fragment). Oryginał w zasobie Departamentu Urbanistyki Urzędu Miejskiego w Białymstoku

W latach 1953-1954 na stołach kreślarskich białostockich planistów zaczęła się kształtować idea Placu Centralnego jako autonomicznego od „Alei Pochodów” centrum administracyjnego miasta. Miał on być utworzony przy parku dzielnicowym na skrzyżowaniu ulicy Młynowej z przedłużeniem ulicy Grochowej, w okolicy historycznego Rynku Siennego. Przewidywano tu nową lokalizację między innymi dla planowanego od lat obiektu kulturalnego (tu: „Dom Kultury”)¹³. Projektanci Henryk Majcher i Mieczysław Krzywiec postanowili jednocześnie uprościć koncepcję „Alei Pochodów”

zaproponowaną przez Bukowskiego w ten sposób, że zrezygnowali z systemu placów w miejscu przecięcia się osi Alei i głównej osi założenia barokowego (ryc. 5, 6). Powyższe posunięcia zmieniały diametralnie wyraz estetyczny i propagandowy przyszłej Alei poprzez zmniejszenie wymowy ideologicznej, deprecjację silnego pierwiastka monumentalizmu i pompatyczności oraz mniej wyraźną polemikę z przeszłością. Być może był to już widoczny efekt początku politycznej „odwilży”

Ryc. 6. Majcher H., Krzywiec M. (1954), *Program ogólnego planu zagospodarowania przestrzennego. Miasto Wojewódzkie Białystok. Plansza podstawowa* (fragment). Oryginał w zasobie Departamentu Urbanistyki Urzędu Miejskiego w Białymstoku

i zarysowujących się z wolna zmian po śmierci Józefa Stalina. W stosunku do projektów z końca lat czterdziestych XX w. zmieniono również plany co do funkcji przyszłej zabudowy towarzyszącej nowej arterii, zhumanizowanej dzięki wprowadzeniu znacznego udziału funkcji mieszkaniowej. Budynki mieszkalne miały być ulokowane po południowo-zachodniej stronie ulicy z wyłączeniem terenów zajmowanych przez szpitale i istniejące na północy budynki administracyjno-usługowe oraz po stronie przeciwnej, głównie w kwartale ograniczonym ulicami: Rokossowskiego (obecnie:

¹² R. Woźniak (1953), *Nowy Białystok*, Dodatek do „Gazety Białostockiej”, nr 48 s. 1-2.

¹³ W 1954r. pisano: „Obok (lokalizacja niesprecyzowana w tekście – przypis autorki), przyszłej Alei Defilad, przy której już teraz buduje się nowe domy – znajdzie miejsce centralny plac Białegostoku. Będzie to piękny, olbrzymi plac otoczony monumentalnymi gmachami. Na środku stanie gmach Woj. Rady Narodowej, obok Centralny Dom Towarowy. Naokoło – budynki handlowe i mieszkalne”. Dodatek do „Gazety Białostockiej” 1954, nr 26, s. 2.

Akademia), dawną Aleją i Krasińskiego. Wysokość przyszłej zabudowy określono na cztery i pięć kondygnacji¹⁴.

Przewodniczący Prezydium Miejskiej Rady Narodowej tak podsumował okres 10 lat władzy ludowej w Białymstoku: „*Białystok staje się miastem socjalistycznym, o pięknych, jasnych domach mieszkalnych, o szerokich ulicach. (...) Rozwija się nowoczesne, piękne śródmieście (...). To, co już zbudowaliśmy, i to, co zbudujemy, zawdzięczamy naszej nieugiętej walce o szczęście ludzi pracy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, zawdzięczamy władzy ludowej, zawdzięczamy braterskiej pomocy wielkiego Kraju Rad.*”¹⁵

Na początku 1955 roku rozstrzygnięto konkurs na projekt zabudowy śródmieścia Białegostoku rozpisany w 1954 roku przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej. Na podstawie zwycięskiej pracy autorstwa architektów łódzkich oraz „słusznych założeń pozostałych projektów” opracowano następnie projekt zbiorczy (ryc. 7). Przewidywał on stworzenie dużych kwartałów z zabudową obrzeżną o wysokości od 4 do 8 kondygnacji. W parterach obiektów mieszkalnych miały być ulokowane lokale usługowe i handlowe. Przewidywano między innymi budowę gmachów Prezydium MRN oraz Prezydium WRN, „Pałacu Młodzieży” i „Domu Związkowca”¹⁶.

W czerwcu 1955 roku został zatwierdzony wstępny projekt przebudowy i rozbudowy śródmieścia - podstawa do opracowania przyszłych projektów szczegółowych dotyczących poszczególnych osiedli, placów, ciągów komunikacyjnych. Zgodnie z nim najważniejszym elementem centrum miał się stać „Plac Centralny z monumentalnym gmachem Prezydium WRN”. Został on skomunikowany z Rynkiem Kościuszki poprzez szeroką ulicę oraz z Parkiem Kultury i Wypoczynku (obecnie Park Zwierzyniecki) za pomocą ciągu pieszego (tzw. „oś zielona”). Do Placu Centralnego przylegać miał Park Śródmiejski¹⁷. W okolicach „Alei

Pochodów” planowano wzniesienie między innymi Teatru Operetki. Kompleksowi budynków służby zdrowia położonemu w pobliżu ronda zamierzano nadać formę swoistego „miasteczka zdrowia”. Na skraju Parku Kultury i Wypoczynku, na zamknięciu osi „Alej Pochodów”, miał być zbudowany Pałac Młodzieży¹⁸. Na rogu „Alej Pochodów” i ulicy Dzierżyńskiego (obecnie ul. Legionowa) rozpoczęto budowę „Domu Związkowca”¹⁹.

Ryc. 7. Ogólny widok nowego śródmieścia Białegostoku, „Gazeta Białostocka” 1955, nr 56, s. 5

Pod koniec ery socrealizmu ogólny wyraz ulicy zwanej od lat dumnie „Aleją Pochodów” dalece odbiegał od zapowiadanej reprezentacyjności, wystawności, a nawet miejskości. Ulica wciąż wymagała odgruzowywania²⁰. Miała brukowaną nawierzchnię, która dopiero na początku okresu Planu Pięcioletniego (1956-1960) miała być zmodernizowana z użyciem kamiennej kostki, i to jedynie na odcinku od ul. Wesołowskiego (obecnie Suraska) do ul. Dzierżyńskiego²¹. Na Rybnym Rynku kwitł w dalszym ciągu miejski handel. Zaraz po wojnie znajdował się tam między innymi sklep czeskiej firmy Bata²². Teraz - od 1955 roku - był tu nawet punkt sprzedaży i bicia żywego drobiu²³. Nie dziwi więc fakt, że arteria, mimo swojej nazwy, w epoce restrykcyjnego komunizmu nigdy nie pełniła swojej funkcji, nie poja-

¹⁴ H. Majcher, M. Krzywiec (2 XII 1953), *Plan etapowy m. Białegostoku. Stan projektowany w roku 1960. Alternatywa*, skala 1:10000; H. Majcher, M. Krzywiec (1954), *Program ogólnego planu zagospodarowania przestrzennego. Miasto Wojewódzkie Białystok. Plansza podstawowa*, skala 1:10000; oryginały w zasobie Departamentu Urbanistyki Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

¹⁵ Dodatek do „Gazety Białostockiej” 1954, nr 26, s. 1.

¹⁶ „Gazeta Białostocka” 1955, nr 56, s. 5.

¹⁷ „Gazeta Białostocka” 1955, nr 173, s. 6; Prowadzono już prace przygotowawcze przy zakładaniu Parku Śródmieście, ale przygotowujący projekt parku centralnego Miastoprojekt zapowiadał, że dokumentacja będzie gotowa dopiero pod koniec 1957r. „Gazeta Białostocka” 1955, nr 163, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1955, nr 165, s. 4; „Gazeta Białostocka” 1955, nr 173, s. 6; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 72, s. 4.

¹⁸ H. Kaszkowiak (1955), *Wycieczka radnych do nowego Białegostoku*, „Gazeta Białostocka” nr 175, s. 6.

¹⁹ „Gazeta Białostocka” 1955, nr 133, s. 5.

²⁰ „Gazeta Białostocka” 1956, nr 213, s. 5.

²¹ „Gazeta Białostocka” 1956, nr 9, s. 5.

²² J. Szczygieł-Rogowska (2008), *Kalendarium, [w:] Białystok nie tylko kulturalny. Okres powojenny. Lata 1944-46*, Instytut Wydawniczy Kreator, Białystok, s. 107-183.

²³ „Gazeta Białostocka” 1955, nr 227, s. 7.

Ryc. 8. Białystok, ul. M. Skłodowskiej-Curie, w perspektywie dawny budynek KW PZPR, od prawej strony kolejno gmachy: d. WRZZ oraz d. Sądu Wojewódzkiego, stan z 1966 r. Pocztówka ze zbiorów Muzeum Podlaskiego w Białymstoku

wiała się w wytyczanych co roku trasach pierwszomajowych pochodów ani nie była miejscem politycznych wieców²⁴. Symbolem zbliżającego się nieuchronnie przełomu politycznego (ostateczny koniec okresu stalinizmu w Polsce) była rezygnacja z nazwy „Aleja Pochodów” i codzienne funkcjonowanie nazwy: ulica Olejniczaka, a w 1956r. nadanie arterii imienia Marii Skłodowskiej-Curie²⁵.

2. ZREALIZOWANE OBIEKTY ARCHITEKTONICZNE

Lata pięćdziesiąte można uznać za początek budowy socjalistycznego miasta, a więc również czas realizacji w okolicy ulicy Piwnej całkiem nowych inwestycji. Zdecydowanie najważniejszymi gmachami w przebiegu przyszłej „Alej Pochodów”, a nawet w skali całego śródmieścia, wzniesionymi w latach pięćdziesiątych XX wieku były: wspomniany „Dom

Partii” (obecnie siedziba Wydziału Historyczno – Socjologicznego Uniwersytetu w Białymstoku, Plac Uniwersytecki 1) oraz położone nieopodal: gmach Sądu Wojewódzkiego (obecnie siedziba Sądu Okręgowego w Białymstoku, ul. M. Skłodowskiej-Curie 1) oraz „Dom Związkowca” (obecnie budynek biurowo-usługowo-kinowy, ul. M. Skłodowskiej-Curie 3, ul. Legionowa 5). Ich nieduża wysokość (3-4 kondygnacje) jest wynikiem założeń ówczesnych planów zagospodarowania przestrzennego, które „bazowały na terenach zainwestowania istniejącego o przewadze niskiej zabudowy” (ryc. 8)²⁶. Architektura tych trzech gmachów obrazuje powolne odchodzenie od restrykcyjnego, pełnego odniesień historycznych socrealizmu ku językowi form modernistycznych. Ewolucja ta rysuje się szczególnie wyraźnie ze względu na zakładaną funkcję (gmach KW PZPR – ideologicznie najważniejszy, najbardziej reprezentacyjny, gmach WRZZ – o najmniejszej randze). Zarysowała się też pewna zasada widoczna w archi-

²⁴ Jak na ironię, odbyła się tu natomiast, na placu przed „Domem Partii”, w dniu 24 października 1956 r. pamiętna, spontaniczna manifestacja mieszkańców Białegostoku o charakterze antyradzieckim i antypaństwowym. A. Pasko (2012), *Białystok w latach 1944-1956*, [w:] *Historia Białegostoku*, Fundacja Sąsiedzi, Białystok, s. 496-503.

²⁵ T. Fiedorowicz, M. Kietliński, J. Maciejczuk (2012), *Białostockie ulice i ich patroni*, Wydawnictwo Prymat, Białystok, s. 297.

²⁶ H. Majcher, H. Nowara (1970), *Rozwój przestrzenny, budownictwo i gospodarka komunalna Białegostoku w latach 1944-1964*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. II, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok, s. 221-263.

tekturze polskich gmachów użyteczności publicznej okresu międzywojennego, a mianowicie przypisanie form wyraźnie klasycyzujących budowlom administracji państwowej o największym znaczeniu, zaś gmachom o niższym prestiżu zestawu środków bardziej zaawansowanych w modernizacji klasyki (m.in. strukturalnego wertykalizmu)²⁷. Taka zależność wydaje się naturalna w czasach socrealizmu ze względu na częste przypadki podejmowania zadań projektowych przez architektów praktykujących wcześniej w dobie II Rzeczypospolitej.

Gmach Komitetu Wojewódzkiego PZPR (ryc. 9) został wzniesiony w latach 1950-1952 według projektu Stanisława Bukowskiego²⁸. Wykonawcą obiektu było Białostockie Przemysłowe Zjednoczenie Budowlane. Mimo że oddanie budynku do użytku odkładano w czasie, pisano o warszawskim tempie i MDM

-owskiej dokładności, którą zaszczytli białostockim robotnikom „*dzielni pracownicy z spółdzielni warszawskich*”²⁹. W szeregach budowniczych nie zabrakło też żołnierzy, podoficerów i oficerów Odrodzonego Wojska Polskiego³⁰. Pod koniec 1952 r. zapowiadano dumnie: „*W najbliższych dniach Białystok otrzyma (...) jeszcze jeden wspaniaty, nowoczesny gmach. Będzie on jednym z najpiękniejszych budynków w Białymstoku*”³¹.

Budynek KW PZPR, jako najważniejszy gmach administracji państwowej w Białymstoku i jednocześnie kluczowy obiekt w kompozycji „Alej Pochodów”, cechują czytelne nawiązania do klasycyzmu. W zasadniczo narożnikowej, założonej na kącie prostym stereometrycznej bryle wyodrębniono trzy pawilony, z których środkowy stanowi ścięcie narożnika. Pomiędzy nimi znajdują się krótkie łączniki, których rzuty oparte są na wycinku koła, dodające fasadzie dozy barokowej dyna-

Ryc. 9. Białystok, Plac Uniwersytecki 1, dawny budynek KW PZPR, stan z 1957 r.
Pocztówka ze zbiorów Muzeum Podlaskiego w Białymstoku

²⁷ Roguska J. (2004), *Modernizm w architekturze urzędów i instytucji państwowych i miejskich w Warszawie w drugiej połowie lat dwudziestych i w latach trzydziestych XX wieku*, [w:] *Aktualne problemy konserwatorskie Gdańska*, Materiały z Sesji Naukowej na Wydziale Architektury Politechniki Gdańskiej, Gdańsk, z. 2, s. 66-70.

²⁸ „Gazeta Białostocka” 1951, nr 61, s. 4; „Gazeta Białostocka” 1951, nr 66, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1951, nr 101, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 69, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 103, s. 3; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 122, s. 4; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 155, s. 1; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 173, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 204, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 217, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 262, s. 3; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 274, s. 3.

²⁹ „Gazeta Białostocka” 1952, nr 217, s. 5.

³⁰ „Gazeta Białostocka” 1952, nr 155, s. 1.

³¹ „Gazeta Białostocka” 1952, nr 262, s. 3.

miki. Całość ma jednolitą wysokość (trzy kondygnacje). W partii środkowej na dachu strefy wejściowej (szatnie i wiatrołap) urządzono taras skryty pod dachem pawilonu, podtrzymywany w tym miejscu przez potężne, graniaste podpory biegnące przez wysokość pierwszego i drugiego piętra. Rozwiązanie to stanowi echo palladiańskiej łoży. Znajdujący się przed tarasem plac miał przecież stanowić miejsce publicznych zgromadzeń, a domniemaną rolą tej swoistej „mównicy” było ułatwienie kontaktu z ludźmi. Dolną - parterową kondygnację gmachu wyróżnia pasmowe, modernistyczne w wyrazie boniowanie, górną zaś – ścienne podziały

- o kształcie zbliżonym do częstego w latach trzydziestych XX wieku w krajach o ustroju totalitarnym – graniaste, równomiernie żłobkowane, ze zredukowanymi w formie do prostych kubicznych brył bazami i głowicami. Silnie zgeometryzowany kształt mają również „tralki” balustrad attyki. Architektura gmachu zbliża się zatem ku „stylistyce” lat trzydziestych, a mianowicie monumentalnemu klasycyzującemu modernizmowi, jednakże poprzez swe powierzchniowe podobieństwo do założeń socrealizmu wpisywała się również w wizję architektury forsowaną przez nowy, socjalistyczny aparat władzy.

Ryc. 10. Białystok, ul. M. Skłodowskiej-Curie 1-3, od lewej: dawny budynek Sądu Wojewódzkiego, d. budynek WRZZ, stan z 1966 roku. Pocztówka ze zbiorów Muzeum Podlaskiego w Białymstoku

pilastrów w wielkim porządku. Pilastry i filary pawilonu środkowego podtrzymują belkowanie z gzymsem wieńczącym, ponad którym widnieje attyka, w pawilonie środkowym – balustradowa. Tradycyjnej dyspozycji bryły i klasycyzującym elewacyjnym podziałom towarzyszy wyraźnie zmodernizowany detal, w tym przede wszystkim wielkoporządkowe doryckie filary galerii

Budynek Sądu Wojewódzkiego (ryc. 10) realizowano w latach 1953-1955 według projektu Lecha Kadłubowskiego (Miastoprojekt Gdańsk)³². Poza Sądem Wojewódzkim zamierzano pomieścić tu jeszcze kilka innych instytucji: Sąd Powiatowy, Państwowe Biuro Notarialne i Komornika. Stąd być może wzięła się funkcjonująca do dziś popularna nazwa budynku

³² „Gazeta Białostocka” 1953, nr 251, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1953, nr 292, s. 3; „Gazeta Białostocka” 1953, nr 304, s. 3; „Gazeta Białostocka” 1954, nr 80, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1954, nr 101, s. 4; „Gazeta Białostocka” 1954, nr 125, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1955, nr 82, s. 3; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 38, s. 8; R. Poczykowski i in. (2009), *Ładniej? PRL w przestrzeni miasta. Białostocka architektura lat 1945-1989*, Fundacja Uniwersytetu w Białymstoku Universitas Bialostocensis, Białystok, s. 18. Budowę przeprowadzono z pewnym opóźnieniem w stosunku do pierwotnego harmonogramu, zgodnie z którym miała się ona zakończyć w grudniu 1953 r. (stan surowy). Oddanie do użytku planowano na 1954 r. W rzeczywistości prace rozpoczęto w drugiej połowie roku 1953. Budynek był gotowy w stanie surowym w roku 1955, lecz prace wykończeniowe trwały jeszcze do 1958 r. J. Kotyńska Stetkiewicz, I. Górka (l.2008), *Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie - Karta ewidencyjna Kompleksu Budynków Sądu Okręgowego w Białymstoku, ul. M. Skłodowskiej-Curie 1*, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Białymstoku, nr inw. 3793; R. Poczykowski i inni *ibidem*. s.18.

– „Gmach Sądów”. Wykonawcą obiektu było Zjednoczenie Budownictwa Miejskiego. Tuż przed ukończeniem budynku miejscowa prasa donosiła: „Ciekawa konstrukcja tego olbrzymiego budynku, jego architektoniczny wdzięk, zwracają powszechną uwagę przechodniów. Budynek ten będzie fragmentem przyszłej Alei Pochodów”.³³ Miał być to „jeden z najefektowniej-szych architektonicznie w Białymstoku” gmachów³⁴. Budynek realizowano w dwóch etapach, najpierw oddając do użytku część przeznaczoną na mieszkania pracownicze. Wnętrza gmachu urządzone z nie małym rozmachem. Znajdowały się tu liczne sztukaterie, płaskorzeźby (np. duże godło państwowe w głównej sali posiedzeń). Kolumny i pilastry głównej sali pokryte były sztucznym marmurem³⁵.

Bryła budynku składa się z trzech skrzydeł połączonych ze sobą za pomocą łączników poprowadzonych na kondygnacji I piętra. Główne frontowe skrzydło o największej kubaturze położone jest wzdłuż dawnej „Alei Pochodów”. Większe ze skrzydeł bocznych usytuowane zostało przy ul. Suraskiej, a mniejsze przy skrzyżowaniu z ul. Legionową. W architekturze gmachu odnaleźć można zarówno wątki historyzujące, jak i modernistyczne. Regularność kompozycji fasady zaburza znaczne wysunięcie skrzydła północnego w stronę ul. Skłodowskiej-Curie. Poza tym frontowa elewacja obiektu ma układ klasycyzujący. Skrzydło frontowe ujęte jest z obu stron „ryzalitami” skrzydeł bocznych, a jego fasadę charakteryzuje trójdzielna, symetryczna kompozycja z ryzalitem wejścia na osi. Wyraźne związki z klasycyzmem zdradza poza tym przewaga kierunków pionowych poprzez gęste opięcie brył „wielkoporzadkowymi” lizenami na wysokości pięter. Związki z tradycją widoczne są również w sposobie rozwiązania wąskiego pasa ścian bezpośrednio pod okapem, który budzi skojarzenia z klasycznym fryzem. Oryginalna kolorystyka elewacji wskazuje jednak na jeszcze inne - konstruktywistyczne źródło „stylizacyjne”. Ujednolicenie kolorystyczne lizen ścian pięter, pary gzymsów między ścianami piętra i parteru oraz pary gzymsów podokapowych ukazuje bowiem rodzaj rusztu oraz złudzenie istnienia szkieletowej konstrukcji. Sposób rozwiązania ryzalitu wejścia to wyraźne echo strukturalnego wertykalizmu międzywojennej architek-

tury polskiej, a jednocześnie modernistyczna transpozycja formy klasycznego portyku kolumnowego.

W 1955 roku ZBM rozpoczęło przy „Alei Pochodów” budowę „**Domu Związkowca**” – gmachu Wojewódzkiej Rady Związków Zawodowych (ryc. 10,11), który według zapowiedzi miał pomieścić salę posiedzeń, salę gimnastyczną, kinową i kryty basen pływacki³⁶. Ostatecznie znaleźć się tu miały: sala widowiskowa, świetlica, kluby, pomieszczenia biurowe. Pięciokondygnacyjny gmach miał być oddany do użytku w końcu 1956 roku, a jego część widowiskowa z salą na 650 miejsc w drugiej połowie roku 1957³⁷. Większa wysokość gmachu jest wyrazem zmieniających się tendencji w planowaniu śródmieścia.

Ryc. 11. Białystok, ul. Legionowa 1, róg ul. M. Skłodowskiej-Curie 3, dawniej budynek WRZZ, widok od strony ul. Legionowej, stan z 1965 roku. Pocztówka ze zbiorów Muzeum Podlaskiego w Białymstoku

Spośród omawianej grupy architektura „Domu Związkowca” jest nośnikiem niewielu cech architektury socrealistycznej. Na czas powstania gmachu wskazuje głównie obecność tradycyjnych elementów, jak gzymsy, oraz charakterystyczny ryzalit wejścia od strony dawnej Alei Pochodów – o parach wąskich podłużnych okien, podparty w kondygnacji parteru za pomocą filarów, z tarasem na poziomie ostatniej kondygnacji. Nie-

³³ „Gazeta Białostocka” 1954, nr 125, s. 5.

³⁴ „Gazeta Białostocka” 1954, nr 101, s. 4.

³⁵ „Gazeta Białostocka” 1954, nr 155, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1954, nr 306, s. 5.

³⁶ „Gazeta Białostocka” 1955, nr 82, s. 3; „Gazeta Białostocka” 1955, nr 133, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 70, s. 1; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 97, s. 6; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 127, s. 3.

³⁷ „Gazeta Białostocka” 1955, nr 225, s. 5. Wiosną 1956 r. wznoszono ściany trzeciego i czwartego piętra skrzydła biurowego usytuowanego przy ul. Skłodowskiej-Curie. „Gazeta Białostocka” 1956, nr 70, s. 1.

regularna kompozycja dwuczłonowej bryły z łącznikiem oraz jej asymetryczny prostokreślny rzut wskazują na „modus” modernistyczny. Świadczy o tym również fasada skrzydła położonego wzdłuż ulicy Skłodowskiej-Curie, o zasadniczo tradycyjnej kompozycji, gdyby nie zsuniecie ryzalitu wejścia głównego z jej środkowej części ku łącznikowi. Modernistyczna prostota i przejrzystość wyraża się w punktowo rozmieszczonych oknach, w charakterystycznych regularnych podziałach ściany fasady imitujących prefabrykowane płyty elewacyjne oraz w horyzontalnych podziałach bryły za pomocą gzymsów o uproszczonych profilach.

Na przeciwległym krańcu „Alej Pochodów” – w pobliżu ronda Zwierzynieckiego – trwała budowa obiektów służby zdrowia. Już w tle prowadzonych po wojnie prac projektowych nad rozwiązaniem urbanistycznym śródmieścia miała miejsce stopniowa odbudowa tej części miasta. Do odbudowy (wg projektu S. Bukowskiego) spalonego podczas wojny Szpitala św. Rocha, usytuowanego po południowo-zachodniej stronie ulicy Piwnej (obecnie ul. M. Curie-Skłodowskiej 26), przystąpiono w czerwcu 1947 roku, a zakończono ją w lutym roku 1948.³⁸ Nowo otwartemu szpitalowi nadano nazwę **Państwowy Szpital Chirurgiczny**. W niewielkim budynku na lewo od chirurgii mieściła się, tak jak obecnie, administracja szpitala³⁹.

W latach 1950-1952 vis-a-vis głównego budynku Państwowego Szpitala Chirurgicznego (obecnie ul. M. Skłodowskiej-Curie 25) został wzniesiony **budynek Państwowej Szkoły Pielęgniarskiej** imienia „wielkiej działaczki robotniczej” – towarzyszkii Eweliny Sawickiej, w którym już w roku 1952 zdecydowano się ulokować Państwowy Szpital Internistyczny, późniejszy Wojewódzki Szpital Wewnętrzny (ryc.12)⁴⁰. Na terenie szpitala chirurgicznego w 1952 roku wzniesiono „systemem szybkościowym” dwa pawilony przeznaczone na Poradnię Zdrowia dla Matki i Dziecka. Pisano, że tak duże tempo robót było wynikiem „*głębokiego zrozumienia robotników*” doceniających rozwój lecznictwa

i „*wyęzających wszystkie swe siły, by wykonać swoje zadanie w jak najszybszym czasie*”⁴¹. Ostatecznie jeden z nich, do dziś istniejący, oparty na rzucie w kształcie litery „T”, przeznaczono na oddział chirurgii dziecięcej, a drugi na oddział chorób dziecięcych⁴². W 1952 roku oddano do użytku wzniesiony przy ul. Piwnej 23 (obecnie ul. M. Curie-Skłodowskiej 23) **budynek Stacji Krwiodawców PCK** (projekt: inż. Skrzyński). Prasa podkreślała, że nieterminowe oddanie obiektu jest wynikiem wad w dokumentacji i że projekt „*na roboty dodatkowe jest zrobiony na kolanie i trudno z niego zorientować się, o co projektantowi właściwie chodzi*”. Krytyczne uwagi pod adresem biur projektowych dość często pojawiały się w prasie, zdejmując część odpowiedzialności za nieterminowość prac wykonawczych z ofiarnych, „wzorowych” ekip robotniczych⁴³.

Ryc. 12. Białystok, ul. M. Skłodowskiej-Curie 25, d. budynek Państwowej Szkoły Pielęgniarskiej, stan z lat pięćdziesiątych XX wieku. Poczłtówka ze zbiorów Muzeum Podlaskiego w Białymstoku

W 1953 roku z Wojewódzkiego Szpitala Wewnętrznego i kompleksu szpitala chirurgicznego utworzono Wojewódzki Szpital im. Jędrzeja Śniadeckiego (od 1975 r. Wojewódzki Szpital Zespolony im. J. Śniadeckiego)⁴⁴. Pisano wówczas: „*Białe, nowoczesne bu-*

³⁸ S. Bukowski (5 XI 1947), *Szkiecy projekt odbudowy Ambulatorium przy szpitalu św. Rocha w Białymstoku*, rysunki w zbiorach Archiwum Państwowego w Białymstoku, Zarząd Miejski w Białymstoku, Wydział Zdrowia, sygn. 184. Uroczyste otwarcie szpitala przy udziale wiceministra zdrowia dr J. Sztachelskiego miało miejsce 20 marca 1948 r. J. Szczygiel-Rogowska (2008), *Kalendarium*, [w:] *Białystok nie tylko kulturalny. Odbudowa stolicy Podlasia. Lata 1947-49*, Instytut Wydawniczy Kreator, Białystok, s. 91-253.

³⁹ E. Bernacki (1998), *Ludzie i placówki służby zdrowia w regionie białostockim. Rys historyczny, biografie*. Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok, s. 87-89.

⁴⁰ „Gazeta Białostocka” 1951, nr 1, s. 6; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 20, s. 5; „Gazeta Białostocka”, 1953 nr 23, s. 3; „Biuletyn Okręgowej Izby Lekarskiej”, Białystok 1991, nr 2(6), s. 12; E. Bernacki (1998), *Ludzie i placówki służby zdrowia w regionie białostockim. Rys historyczny, biografie*. Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok, s. 88.

⁴¹ „Gazeta Białostocka” 1952, nr 89, s. 4; „Gazeta Białostocka” 1953, nr 28, s. 5

⁴² „Gazeta Białostocka” 1953, nr 28, s. 5.

⁴³ „Gazeta Białostocka” 1952, nr 54, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 129, s. 4; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 171, s.5; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 173, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 234, s. 3; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 294, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1952, nr 302, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1953, nr 182, s. 3.

⁴⁴ „Gazeta Białostocka” 1953, nr 23, s. 3.

Ryc. 13. Białystok, ul. M. Skłodowskiej-Curie 24a, dawny budynek PSK, stan z 1968 roku.
Pocztówka ze zbiorów Muzeum Podlaskiego w Białymstoku

*dynki tonące w zieleni, starannie utrzymane trawniki i rabaty z kwiatami, zwirowane aleje – wszystko to wygląda jak małe miasteczko. Tu mieści się Wojewódzki Szpital im. Jędrzeja Śniadeckiego*⁴⁵. Szpital nieprzerwanie rozbudowywano. W związku z powołaniem w 1950r. Akademii Lekarskiej w Białymstoku, stał się on bazą szkoleniową uczelni. W roku 1956 oddano do użytku dobudówkę do budynku dawnego Szpitala św. Rocha, którą z kolei powiązano z salą wykładową oddaną do użytku dwa lata później⁴⁶.

W 1956 roku na rozległym Placu Dziesięciolecia (obecnie przy ul. M. Curie-Skłodowskiej 24a), w sąsiedztwie Szpitala Wojewódzkiego, podjęto budowę **Państwowego Szpitala Klinicznego** (obecnie Uniwersytecki Szpital Kliniczny)⁴⁷. Budowę „sześciopiętrowego szpitala” przewidywano już w 1952 roku.⁴⁸ O planach wzniesienia gmachu – wielkiej inwestycji pięciolatki w skali kraju - pisano w miejscowej prasie

również w 1954 roku. Z początku miał to być szpital na 600 łóżek⁴⁹. Ostatecznie ten na owe czasy największy szpital w kraju zaprojektowano na 690 łóżek. Obiekt został wyposażony w salę wykładową Akademii Medycznej. Obok budynku głównego powstał też „blok” mieszkalny na 40 mieszkań pracowniczych. „Blok” mieszkalny i jedno ze skrzydeł szpitala planowano oddać do użytku już w 1958 roku, a całość w 1959 lub najpóźniej w 1960 roku. W 1960 roku. miały jeszcze trwać prace wykończeniowe od zewnątrz i urządzenie otoczenia⁵⁰. Gmach oddano do użytku w 1962 roku (ryc.13)⁵¹. Projekt obiektu, autorstwa Wandy Bieńkuńskiej, powstał w warszawskim Biurze Projektów Służby Zdrowia⁵². Budowę prowadziło ZBM⁵³. Ze względu na dużą skalę od początku zwano szpital „Gigantem” i nazwa ta do dziś jest popularna. Szpital usytuowany jest w znacznej odległości od ulicy Skłodowskiej-Curie, pełniąc nieznaczną rolę w kreowaniu obudowy ulicy.

⁴⁵ „Gazeta Białostocka” 1953, nr 171, s. 5.

⁴⁶ „Gazeta Białostocka” 1952, nr 89, s. 4; „Biuletyn Okręgowej Izby Lekarskiej”, Białystok 1991, nr 2(6), s. 12; E. Bernacki (1998), *Ludzie i placówki służby zdrowia w regionie białostockim. Rys historyczny, biografie*, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok, s. 88-91.

⁴⁷ „Gazeta Białostocka” 1955, nr 268, s. 1; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 175, s. 1; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 176, s. 1; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 183, s. 4; Bernacki E. (1998), *Ludzie i placówki służby zdrowia w regionie białostockim. Rys historyczny, biografie*, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok, s. 91; A. Pasko (2012), *Białystok w latach 1944-1956, W: Historia Białegostoku*, Fundacja Sąsiedzi, Białystok, s. 455-503.

⁴⁸ „Gazeta Białostocka” 1952, nr 122, s. 4.

⁴⁹ „Gazeta Białostocka” 1954, nr 5, s. 3.

⁵⁰ „Gazeta Białostocka” 1955, nr 268, s. 1; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 175, s. 1.

⁵¹ E. Bernacki (1998), *Ludzie i placówki służby zdrowia w regionie białostockim. Rys historyczny, biografie*, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok, s. 91.

⁵² Projekt w archiwum Uniwersytetu Medycznego w Białymstoku.

⁵³ „Gazeta Białostocka” 1956, nr 175, s. 1; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 183, s. 4.

3. PLANOWANE OBIEKTY ARCHITEKTONICZNE

Nigdy nie zrealizowane plany budowy rodzaju miejskiego domu kultury w okolicy „Alej Pochodów” sięgają roku 1949. Na terenie ograniczonym ulicami: przedłużoną Piwną, Surażską i Sosnową ustalono wówczas lokalizację Pałacu Kultury Ludowej⁵⁴. Obiektu nie wzniesiono, ale w 1952 roku prognozowano, że w wybudowanym parku dzielnicowym znajdować się będzie w przyszłości Dom Kultury i Pałac Dziecka⁵⁵. Na początku 1953 roku w dalszym ciągu snuto plany budowy centrum kulturalnego – teraz pod nazwą „Młodzieżowy Dom Kultury”. Budowa obiektu miała być dowodem troski mieszkańców miasta „o wychowanie nowego człowieka”⁵⁶. Pisano, że usytuowany w pobliżu „Domu Partii” MDK będzie „obiektem nowej arterii” („Alej Pochodów”)⁵⁷. Wkrótce jednak określono jego lokalizację (tym razem budynek zwano „Pałacem Młodzieży”) na róg ulicy Grochowej i Stalina, przesuwając go tym samym mocno poza okolice zabudowy „Alej Pochodów”. Usytuowany na wzgórzu budynek miał być jedynie widoczny na zamknięciu perspektywy tej arterii⁵⁸. Budowa pałacu miała się rozpocząć w 1954 roku.⁵⁹ W 1954 roku podano, że gmach o nazwie MDK zostanie wzniesiony w latach 1955-1956⁶⁰. Znane już były ogólne założenia do projektu, ale dopiero w 1955 roku Prezydium Miejskiej Rady Narodowej zleciło opracowanie materiałów do założeń projektowych⁶¹. W 1955 roku przyjęto też nową lokalizację dla Młodzieżowego Pałacu Kultury – ważną ze względu na tematykę niniejszego artykułu - zamknięcie osi ulicy Olejniczaka (dawnej ul. Piwnej) od strony ronda, na terenie, na którym dotychczas mieścił się Zakład Zieleni Miejskiej⁶². Rok później białostoczanie mogli poznać bardziej precyzyjne dane dotyczące gmachu. Kubatura obiektu miała nie przekraczać 28 tys. m³. Obok licznych sal,

gabinetów i modelarni znaleźć się tu miało między innymi audytorium o powierzchni 150m², wydzielony funkcjonalnie zespół widowiskowy z salą o pow. 320m² na 450 osób ze sceną i pełnym zapleczem, sala gimnastyczna o pow. 240m², kryta pływalnia z basenem o pow. 360m². W marcu 1956 roku powstały rok wcześniej białostocki oddział Stowarzyszenia Architektów Polskich ogłosił konkurs powszechny na projekt Młodzieżowego Pałacu Kultury w Białymstoku⁶³. Celem konkursu było jedynie uzyskanie projektu koncepcyjnego, który stanowiłby podstawę dla dalszego opracowania dokumentacji przez Miastoprojekt Białystok. Zamknięcie konkursu miało nastąpić w dniu 5 czerwca. Nagrodzono 3 projekty, 10 wyróżniono. I nagrodę przyznano arch. Małgorzacie Handzelewicz-Wacławek z Warszawy. Prace związane z zagospodarowaniem terenu budowy miały się rozpocząć jeszcze w tym samym roku⁶⁴. Obiektu nie zrealizowano.

W 1953 roku narodziła się idea powstania „Domu Technika”, „skupiającego inteligencję techniczną”, wyposażonego w laboratoria, biblioteki, czytelnie i sale wykładowe⁶⁵. W roku 1956 dyskusja na temat budynku trwała nadal. Pisano, że mógłby być on podobny do domów technika w Bydgoszczy lub Stalinogrodzie (Katowicach). Powstał komitet budowy gmachu, który rozpoczął rozprowadzanie „cegiełek” na sporządzenie dokumentacji projektowej⁶⁶. Budynek został wzniesiony dopiero w latach sześćdziesiątych przy ul. M. Skłodowskiej-Curie 2.

ZAKOŃCZENIE

Wyszczałcenie Alej Pochodów rozszerzyło strefę centralną miasta z historycznego Rynku Kościuszki w kierunku południowym. Do końca lat pięćdziesiątych

⁵⁴ A. Oleksicki (2002), *Powojenna odbudowa Białegostoku*, Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Białystok.

⁵⁵ R. Klimaszewski (1952), *Białystok za osiem lat*, „Gazeta Białostocka” nr 246, s. 8.

⁵⁶ „Gazeta Białostocka” 1953, nr 100, s. 5.

⁵⁷ „Gazeta Białostocka” 1953, nr 180, s. 6.

⁵⁸ Z. Nowacki, ... *a gdy zbudujemy Pałac Młodzieży*, „Gazeta Białostocka” 1953, nr 274, s. 6.

⁵⁹ R. Woźniak, *Nowy Białystok*, Dodatek do „Gazety Białostockiej” 1953, nr 48, s. 1-2.; „Gazeta Białostocka” 1954, nr 5, s. 3.

⁶⁰ Dodatek do „Gazety Białostockiej” 1954, nr 26, s. 2. W latach 1953-1954 białostoccy planiści rozważali też inną lokalizację dla planowanego od lat obiektu kulturalnego (tu: „Dom Kultury”), który miał być częścią zabudowy Placu Centralnego – część parku dzielnicowego na skrzyżowaniu ul. Młynowej z przedłużeniem ul. Grochowej. H. Majcher, M. Krzywiac (1954), *Program ogólnego planu zagospodarowania przestrzennego. Miasto Wojewódzkie Białystok. Plansza podstawowa*, skala 1:10000. Oryginał w zasobie Departamentu Urbanistyki Urzędu Miejskiego w Białymstoku.

⁶¹ „Gazeta Białostocka” 1954, nr 200, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1955, nr 81, s. 5.

⁶² H. Kaszkowiak, *Wycieczka radnych do nowego Białegostoku*, „Gazeta Białostocka” 1955, nr 175, s. 6; Dodatek do „Gazety Białostockiej” 1955, nr 26, s. 1.

⁶³ „Gazeta Białostocka” 1956, nr 165, s. 4; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 166, s. 4; „Architektura” 1956, nr 6, s. 200.

⁶⁴ „Gazeta Białostocka” 1956, nr 48, s. 6; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 52, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1956, nr 171, s. 3; „Architektura” 1956, nr 9, s. 320.

⁶⁵ „Gazeta Białostocka” 1953, nr 180, s. 5; „Gazeta Białostocka” 1953, nr 181, s. 3.

⁶⁶ „Gazeta Białostocka”, 1956, nr 174, s. 5.

wzdłuż ul. Skłodowskiej-Curie wzniesiono parę ważnych w strukturze miasta budynków użyteczności publicznej, co świadczy o jej wyjątkowym centrotwórczym charakterze (ryc.14). Czasy socrealizmu reprezentują tu, oprócz „Domu Partii”, gmach Sądu Wojewódzkiego, „Dom Związkowca” oraz gmach Państwowego Szpitala Klinicznego – tzw. Gigantu. Okres komunizmu narodowego (około 20 lat względnej stabilizacji polityczno-gospodarczej do końca lat siedemdziesiątych) oraz czasy upadku ustroju komunistycznego (lata osiemdziesiąte) zaowocowały kolejnymi realizacjami. Socrealizm zarzucono. Nowo wznoszone, modernistyczne budynki z zasady pozbawione były odniesień historycznych⁶⁷.

Zabudowa ulicy Skłodowskiej, jako oprawy dla obchodów Święta Pracy, nie uzyskała ostatecznie kształtu zamierzonego przez autorów koncepcji z lat pięćdziesiątych. Jej architektura, stopniowo oswobodzona od wzajemnego związku z pełnioną przez nią aż do czasu przełomu ustrojowego funkcją, wraz z upływem lat traciła swój propagandowy pierwiastek i ewoluowała w kierunku modernizmu. Postsocrealistyczne losy arterii powinny stać się tematem dalszych badań.

Idea utworzenia białostockiej „Alej Pochodów” ma już ponad 60 lat. Tutejsza zabudowa postarzała się, nie spełnia współczesnych wymogów technicznych lub nie odpowiada odmiennym niż pierwotne wymogom funkcjonalnym. Proces modernizacji, rozbudowy i przebudowy tej tkanki już się rozpoczął. Niestety, z uwagi na brak dostatecznej ochrony konserwatorskiej (do rejestru zabytków wpisany jest jak dotąd jedynie dawny gmach KW PZPR) może się wkrótce okazać, że przy okazji koniecznych zmian bezpowrotnie znikną bezsprzeczne walory estetyczne tej architektury – materialnego znaku naszej przeszłości - nie dość cenionej, nie uwolnionej od wciąż żywych we wspomnieniach ludzi negatywnych skojarzeń i znaczeń ideologicznych.

LITERATURA

1. **Baraniewski W. (2010),** *Architektura Warszawy w czasach stalinowskich. Marszałkowska Dzielnica Mieszkaniowa – symboliczny kamuflaż.* „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. LV, z. 3, s. 49-64.

2. **Bernacki E. (1998),** *Ludzie i placówki służby zdrowia w regionie białostockim. Rys historyczny, biografie.* Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok.
3. „Biuletyn Okręgowej Izby Lekarskiej”, Białystok 1991, nr 2(6).
4. **Dolistowska M. i in. (2008),** *Białystok nie tylko kulturalny. Okres powojenny. Lata 1944-1946,* Instytut Wydawniczy Kreator, Białystok.
5. **Dolistowska M. i in. (2008),** *Białystok nie tylko kulturalny. Odbudowa stolicy Podlasia. Lata 1947-1949,* Instytut Wydawniczy Kreator, Białystok.
6. „Gazeta Białostocka”, 1951-1958.
7. **Fiedorowicz T. i in. (2012),** *Białostockie ulice i ich patroni,* Wydawnictwo Prymat, Białystok, s. 297.
8. **Majcher H., Nowara H. (1970),** *Rozwój przestrzenny, budownictwo i gospodarka komunalna Białegostoku w latach 1944-1964,* [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku,* t.II, Białostockie Towarzystwo Naukowe, Białystok, s. 221-263.
9. **Marciniak P. (2009),** *Architektura i urbanistyka Poznania w latach 1945-1989 na tle doświadczeń europejskich,* Wydawnictwo Politechniki Poznańskiej, Poznań.
10. **Oleksicki A. (2002),** *Powojenna odbudowa Białegostoku,* Muzeum Podlaskie w Białymstoku, Białystok.
11. **Pasko A., Łapiński P. (2012),** *Białystok w latach 1944-1956,* [w:] *Historia Białegostoku,* Fundacja Sąsiedzi, Białystok, s. 455-503.
12. **Piotrowska K. (1956),** *Kronika SARP,* „Architektura”, nr 6(104), s. 199-200.
13. **Piotrowska K. (1956),** *Kronika SARP,* „Architektura”, nr 9(107), s. 320.
14. **Poczykowski R. i in. (2009),** *Ładniej? PRL w przestrzeni miasta. Białostocka architektura lat 1945-1989,* Fundacja Uniwersytetu w Białymstoku Universitas Bialostocensis, Białystok.
15. **Roguska J. (2004),** *Modernizm w architekturze urzędów i instytucji państwowych i miejskich w Warszawie w drugiej połowie lat dwudziestych i w latach trzydziestych XX wieku,* [w:] *Aktualne problemy konserwatorskie Gdańska,* Materiały z Sesji Naukowej na Wydziale Architektury Politechniki Gdańskiej, Gdańsk, z. 2, s. 66-70.
16. **Sumorok A. (2010),** *Architektura i urbanistyka Łodzi okresu realizmu socjalistycznego,* Wydawnictwo Neriton, Warszawa.

Pracę wykonano w ramach realizacji pracy statutowej nr S/WA/1/10 na Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej.

⁶⁷ Prezes Rady Ministrów J. Cyrankiewicz w przemówieniu na Ogólnopolskiej Naradzie Architektów w 1956 r. tak podsumowywał okres socrealizmu w architekturze polskiej: „Wiele w Polsce zbudowano, ale ileż to razy nie pięknie, często wręcz brzydko, często wręcz rozrzutnie, zbyt często i jeszcze częściej tandetnie. (...) Nasza architektura, w minionym okresie przytłoczona była fasadowością, fałszywym monumentalizmem – przytłoczona była mnogością ozdób i ozdóbek. Wydawało się może niektórym architektom, że socjalizm wymaga takiej ornamentacji. Wydawało się niektórym zamawiającym, których gustom chciano dogodzić, że socjalizm wymaga takiej ornamentacji i takiej pseudo - monumentalności. (...) My, to znaczy członkowie kierownictwa Partii i Rządu poczuwamy się także do współodpowiedzialności za to, co się działo w architekturze i urbanistyce.” Nakreślał też dalszy kierunek: „Socjalizm wymaga prostoty i skromności, zharmonizowania fasady z wnętrzem, stylu z tworzywem, elewacji z otoczeniem, projektu ze zdrowym rozsądkiem.” „Gazeta Białostocka” 1956, nr 76, s. 2.